

Jan A. WENDT
Uniwersytet Gdański

GEOPOLITYCZNE UWARUNKOWANIA PRZENIKALNOŚCI GRANIC I DYFUZJI IDEI W EUROPIE ŚRODKOWEJ

Abstrakt:

W odróżnieniu od końca XX wieku, kiedy miała miejsce ekspansja standardów demokratycznych, świat współczesny staje się raczej światem silnej władzy autorytarnej. Dlatego interesująca badawczo wydaje się ocena zmian w dyfuzji standardów demokratycznych w Europie Środkowej, a więc w regionie w którym systemy demokratyczne nie mają ani długiej historii, ani utrwalonej pozycji. Dyfuzję tę można przedstawić z punktu widzenia kilku czynników, które determinują i charakteryzują jej przebieg, zwłaszcza położenia geograficznego i sytuacji geopolitycznej kraju – celu dyfuzji. Wśród czynników wpływających na tempo i wielkość dyfuzji wyróżniamy czynniki endogeniczne i egzogeniczne. Do pierwszych należą polityka wewnętrzna państwa – celu dyfuzji, w tym stopień otwartości granic, zakres wolności mass mediów, w tym represyjność systemu władzy w stosunku do mediów, polityka prowadzona w stosunku do mniejszości narodowych, stopień samorządności lokalnej oraz geograficzne, transportowe i ekonomiczne warunki dla współpracy transgranicznej. Do czynników egzogenicznych należą polityka zagraniczna kraju będącego celem dyfuzji, polityka zagraniczna państw sąsiednich, funkcjonowanie ugrupowań ekonomicznych, politycznych i militarnych w regionie, stopień otwartości politycznej państwa celu dyfuzji. Celem niniejszej pracy jest próba określenia stopnia przenikalności granic państw Europy Środkowej na początku XXI wieku, klasyfikacja tych granic oraz wskazanie wpływu położenia geopolitycznego na proces dyfuzji standardów demokratycznych.

Słowa kluczowe: dyfuzja, Europa Środkowa, granice, standardy demokratyczne.

Europa Środkowa i czynniki dyfuzji demokracji

Za wyodrębnieniem Europy Środkowej jako samodzielnego regionu przemawia wiele argumentów. Można podzielić je na kryteria ekonomiczne,

historyczne, polityczne, geograficzne i kulturowe. Złożenie ich wskazuje na istnienie osobnego swoistego tworu przestrzennego wyraźnie różniącego się od terenów otaczających, aczkolwiek z trudną do liniowego określenia granicą. Centrum obszaru Europy Środkowej stanowią obecne terytoria Polski, Czech, Słowacji i Węgier. W strefie granicznej znajdują się Litwa, Łotwa, Białoruś, okręg królewiecki, zachodnia część Ukrainy, północna Rumunia z Siedmiogrodem, Wojwodina w Serbii, Słowenia, wschodnia część Austrii i wschodnia część Niemiec obejmująca dawną NRD. Graniczą z tym obszarem jasno określone regiony: Europa Zachodnia, Skandynawia, europejska część Rosji i Balkany.

Tak określona Europa Środkowa kształtowała się głównie jako region przejściowy pomiędzy dwoma silnie zróżnicowanymi ośrodkami cywilizacyjnymi na wschodzie i na zachodzie kontynentu (Cohen 1963, s. 78). Nie bez wpływu na powstanie „regionu środka” pozostają też warunki geograficzne kształtujące centrum Europy. Na północy przejściowy charakter ukształtowania terenu odzwierciedla przejściowość niziny Polskiej, w środku regionu pasma wyżyn, starych gór i luk karpaccy w wyraźny sposób oddzielają kraje regionu od sąsiadów zamykając wręcz w nizinie węgierskiej plemiona Madziarów, a w otoczeniu pasm Rudaw, Szumawy i Sudetów - państwo czeskie. Powyższa przejściowość odzwierciedla się także w kulturze, w której wyraźnie widać charakter przejściowy pomiędzy zachodem a rosyjsko-azjatyckim wschodem. Wydaje się nawet, że określenie B. Barbiera (1991) „*Zwischen-Europa*” (Europa Przejściowa) lepiej tłumaczy rzeczywistość niż Mitteleuropa.¹

Położenie Europy Środkowej jest zdeterminowane nie tylko jej geograficznymi współrzędnymi – w połowie odległości pomiędzy przylądkami Północnym w Skandynawii i Matapan w Grecji oraz Roca na Półwyspie Iberyjskim i górami Ural, ale także wspólną historią i podobnymi przemianami w gospodarce. Pojęcie Europy Środkowej jest więc również pojęciem historycznym a może przede wszystkim ekonomicznym. O wspólnotcie historycznej świadczą zbliżony czas przyjęcia chrześcijaństwa, wspólne problemy z sąsiadami - czy to polsko-węgierskie z Tatarami i Turkami czy polsko- czeskie z Niemcami. Pominąwszy nieliczne we wczesnym średniowieczu konflikty żadne z wymienionych państw (Czechy, Polska, Słowacja, Węgry) nie toczyło ze sobą wojen, a wręcz przysłowiowe braterstwo połączyło Węgrów i Polaków. Oczywiście nie obywało się bez napięć (np. czesko-polski konflikt o Zaolzie, mniejszość węgierska na Słowacji), ale jak dotychczas nie zamieniły się

¹ W geografii anglosaskiej, włoskiej i innych zachodnich, a nawet w niektórych publikacjach rosyjskich, obszar nazwany przez Autora Europą Środkową stanowi część Europy Wschodniej, co wynika z uznania Rosji za odrębny region równorzędny z Europą, jak również z odrzucenia sztucznego, a u nas powszechnie akceptowanego uznania Europy jako osobnego „kontynentu” (por. W. Wilczyński 2016b, s. 38-50; przyp. red.).

one nawet w lokalne konflikty zbrojne. Można wprawdzie wskazywać na przykłady słowackiej agresji przeciwko Polsce z 1939 r., czy wcześniej udział Polski i Węgier w rozbiórce Czechosłowacji, jednak w porównaniu do Balkanów czy nawet Europy Zachodniej, miały one minimalne znaczenie i skalę. A przecież dodatkowym elementem jednoczącym region była monarchia Habsburgów, wspólne walki narodowyzwoleńcze przeciwko Świętemu Przymierzu, sięgając jeszcze bardziej w głąb historii, lub współpraca polsko-węgierska.

Wydaje się że decydującym czynnikiem, zwłaszcza w okresie ostatnich 90-lat, jest zbliżony rozwój gospodarczy ziem wchodzących w jego skład. Do I wojny światowej dominujący w gospodarce rozwój rolnictwa (oczywiście na różnym poziomie w każdej z części regionu), ustępuje procesom industrializacji w okresie międzywojennym, aby po II wojnie światowej rozpocząć gwałtowny okres „socjalistycznej industrializacji” z nastawieniem na rozwój przemysłu wydobywczego i hutniczego a także nacjonalizacją przedsiębiorstw, zmianą stosunków własności na wsi i kolejnymi etapami w rozwoju gospodarki socjalistycznej w ramach Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. W okresie po 1989 r. uwalniające się od komunizmu państwa uzyskiwały status rynku wykwalifikowanej siły roboczej dla koncernów zachodnich (np. montownie samochodów) i rynku zbytu dla produkcji państw „starej UE”.

Rozwiązanie Związku Radzieckiego położyło kres zależności politycznej i gospodarczej od Moskwy, spowodowało zmianę funkcjonowania gospodarki, w której nastąpiło przejście od gospodarki centralnie sterowanej do quasi wolnorynkowej, z obecnie silnym rysem oligarchicznej (Ukraina, Rosja, w pewnym stopniu Węgry). Tempo przemian, kierunek transformacji gospodarczej, zmiany w handlu zagranicznym, tworzenie regionalnych ugrupowań (Trójkąt, a następnie Czworokąt Wyszehradzki, Pentagonale czy późniejsze Oktogonale, obecne Trójmorze) oraz wyniki transformacji gospodarki w wymienionych państwach również charakteryzują się zbieżnością osiągnięć i tempem rozwoju, co pozwoliło tym krajom, jako pierwszym z dawnych radzieckiej strefy wpływów przystąpić do NATO a następnie do Unii Europejskiej (Wendt 1998).

Do kolejnych czynników zewnętrznych na początku XXI wieku, poza „wielkim” rozszerzeniem UE o osiem państw szeroko definiowanego regionu Europy Środkowej i jego sąsiadów w 2004 r. oraz w 2007 r. o Bułgarię i Rumunię (Wendt 2004), dochodzi bieżąca polityka Federacji Rosyjskiej w regionie i w jego sąsiedztwie, co bezpośrednio rzutuje na politykę wewnętrzną zainteresowanych państw oraz wpływa na stopień przenikalności granic i proces dyfuzji standardów demokratycznych. Istotną rolę w zakresie dyfuzji systemów demokratycznych odgrywa polityka Unii Europejskiej w stosunku do jej sąsiadów, co znalazło swój wyraz w politycznych teoriach integracji europejskiej (Borkowski 2007, 2009; Wendt 2004a).

Dyfuzja standardów demokratycznych, a szerzej idei kształtujących prawne i polityczne aspekty zarządzania państwem ma swoje szczególne znaczenie dla obszaru – państw sąsiadujących z UE, zwłaszcza dla państw powstałych po rozpadzie dawnego Związku Radzieckiego i Jugosławii. Państwa te po uzyskaniu niepodległego statusu rozpoczęły trudną drogę budowy suwerenności, a część podjęła starania wydobywania się ze strefy „drżenia” pomiędzy Rosją i UE oraz przystąpienia do NATO i struktur europejskich (Wendt 2001). Uwieńczone one zostały sukcesem w przypadku państw bałtyckich, państw Europy Środkowej oraz Słowenii, a w dwa lata później także Bułgarii i Rumunii, które zostały przyjęte do Unii Europejskiej oraz do NATO (Wendt 2002), podobnie jak nieco później Chorwacja. W tym aspekcie najważniejsze zmiany dotyczą Ukrainy, która utraciła *de facto* Krym włączony do Rosji, oraz kontrolę nad swoimi dwoma wschodnimi obwodami, Ługańskim i Donieckim. Dla dyfuzji transgranicznej ważne są także relacje gospodarcze i polityczne Rosji z Białorusią. Wprowadzie Związek Rosji i Białorusi z 2000 r. (*Союзное государство России и Беларуси*), określane czasem jako ZBiR, którego celem jest przyszła integracja walutowa i gospodarcza obydwu państw, obecnie poza działaniem Zgromadzenia Parlamentarnego Związku Białorusi i Rosji nie zmierza ku dalszej integracji, pomimo wyraźnej presji Rosji, jednak działa szersza, obejmująca jedenaście dawnych republik związkowych ZSRR – Wspólnota Niepodległych Państw (*Содружество Независимых Государств*) zapoczątkowane podpisaniem układu w 1991 r. oraz Eurazjatycka Unia Gospodarcza (*Евразийский экономический союз*), powołana do życia w 2014r. przez trzy państwa założycielskie, Białoruś, Kazachstan i Rosję, do której przystąpiły Armenia i Kirgizja. Unia ta pozwala obywatelom państw członkowskich na bezwizowy ruch transgraniczny oraz ułatwia przekraczanie granic państw członkowskich. Zmianie uległo geopolityczne i geostrategiczne znaczenie obwodu Kaliningradzkiego, Polski (Wendt 1999) i całej Europy Bałtyckiej (Wendt 2001; Wendt, Ilies 2012), Finlandia przystąpiła do UE, a po rozwiązaniu ZSRR, jego dawne republiki przystąpiły do NATO i UE.

Kolejnym z geopolitycznych uwarunkowań egzogenicznych jest trwający proces rozszerzenia Unii Europejskiej i NATO na państwa bałkańskie. Trwają zaawansowane rozmowy o przystąpieniu do UE Serbii, której problemem jest dyskusyjny z serbskiego punktu widzenia stan prawny Kosowa oraz Macedonii. Dokładniej nazwę precyzując z punktu widzenia UE, a zwłaszcza Grecji, Macedonii zwanej FYROM (*Former Yugoslav Republic of Macedonia*), w której przeprowadzono referendum nad zmianą nazwy. Wprowadzie zaproponowana przez dodanie określenia geograficznego w 2018 r. nowa nazwa państwa, Macedonia Ilindenka, skrytykowana została przez partie opozycyjne zarówno w macedońskim jak i w greckim parlamencie, jednak udało się uzyskać kompromis przy nazwie Republika Macedonii Północnej, co otwiera pole do kontynuacji rozmów nad przystąpieniem Macedonii (Północnej) do UE.

Geopolityka w klasycznym ujęciu szkoły niemieckiej

Modne i szeroko dyskutowane współcześnie pojęcie geopolityki, pomimo pokażnej już literatury nadal pozostaje w dużym stopniu niedookreślone. Tym bardziej, że jest jednym z istotnych pojęć w geografii politycznej, jak i w naukach o polityce. Porządkując te pojęcia należy wskazać podstawowe różnice pomiędzy geografiami polityczną a geopolityką. Wychodząc z klasycznego paradygmatu, w ujęciu historycznym na gruncie polskiego dorobku nauk geograficznych, ta pierwsza jest dziedziną zajmującą się wzajemnym oddziaływaniem przestrzeni geograficznej i procesów politycznych. Określa się ją również jako badanie zjawisk politycznych w ich kontekście przestrzennym lub jako studium przestrzennych różnic i podobieństw o charakterze politycznym. Współcześnie, podręcznikowo ujęta geografia polityczna dzieli się na trzy zasadnicze nurty: 1) krajobrazowy – zajmujący się badaniem efektów działalności organizacji politycznych w środowisku geograficznym; 2) ekologiczny, który próbuje przedstawić i wyjaśnić sposób przystosowania się ludzi i struktur politycznych do warunków środowiska geograficznego oraz 3) organiczny, wychodzący z koncepcji traktowania państwa jako modelu organizmu,² który zaowocował powstaniem geopolityki.

Niestety, wśród klasycznych badaczy szkoły niemieckiej początku XX wieku panuje znaczny chaos definicyjny. R. Kjellen (1917), autor pojęcia geopolityka, w pracy „*Der Staat als Lebensform*” zdefiniował ją bardzo enigmatycznie i obszernie, jako naukę „o państwie jako organizmie geograficznym lub zjawisku w przestrzeni”. Wyzначzył dodatkowo szereg gałęzi wiedzy opisujących pole zainteresowań nauk o państwie, wśród których obok geopolityki znaczącą rolę odgrywały polityka władzy, polityka gospodarcza, etnopolityka i polityka społeczna.³ R. Sieger (1924, s. 110) pod pojęciem geopolityki przedstawia politykę geograficzną, to znaczy określenie sztuki władania państwem z geograficznego punktu widzenia. Geopolityka zaczyna się tam, gdzie mamy do czynienia z prognozowaniem politycznym w aspekcie przestrzennym z uwzględnieniem potencjału gospodarczego i demograficznego państwa.

Z wielu różnych definicji najlepiej istotę geopolityki oddają chyba prace geopolityków szkoły monachijskiej, którzy zdefiniowali ją w następujący sposób: „*Die Geopolitik ist die Lehre von der Erdgebundenheit der politischen Vorgänge. Sie fußt auf der breiten Grundlage der Geographie, insbesondere der Politischen Geographie als der Lehre von den politischen Raumorganismen und ihrer Struktur. Die Geopolitik will Rüstzeug zum politischen Handeln liefern und Wegweiser im politischen Leben sein. Damit wird sie zur Kunstlehre, die die praktische Politik bis zur notwendigen Stelle des praktischen Absprungs vom festen Boden zu leiten fähig ist. Nur so wird dieser Sprung von Wissen zum Können und*

² Czołowym przedstawicielem kierunku organicznego był F. Ratzel (1896, 1897, 1901).

³ Krytykę poglądów R. Kjellena, patrz zawarła w swojej pracy A. Wolff-Powęska (1979, s. 113 i nast.).

nicht vom Nichtwissen aus erfolgen, woher er sicher weiter und gefährlicher ist. Die Geopolitik will und muß zum geographischen Gewissen des Staates werden.“ (Haushofer i in., 1928, s. 27; por także Hennig 1931, s. 8). Podobnie pojmowali geopolitykę E. Huntington, H. J. Mackinder, A.T. Mahan. Wśród polskich badaczy szczególnie wkład w rozwój geografii politycznej i geopolityki włożyli M. Kielczewska, J. Loth, W. Nalkowski, S. Pawłowski, E. Romer, J. Smoleński, S. Srokowski.

Po 1989 r. widoczny jest stopniowy rozwój badań nad geopolityką w Europie, w tym zwłaszcza w Polsce. Wśród wielu badaczy, reprezentujących nauki geograficzne i o polityce, którzy starali się przedstawić istniejący dorobek naukowy geopolityki, dali impuls nowym badaniom, ujęciom metodologicznym, stworzyli cenne prace z zakresu teorii, jak i studiów przypadku, wymienić należy, w subiektywnej ocenie autora,⁴ w kolejności alfabetycznej, P. Eberhardta (2006), M. Gawryckiego (2007), Z. Lacha (2007), L. Moczulskiego (1999), A. Piskozuba (1987, 1995), J. Potulskiego (2011), Z. Rykła (2006), J. Skrzypa (1998), M. Sobczyńskiego (2003), M. Sułka (2004), L. Sykulskiego (2009), R. Szula (2009), J. Wendta (2009), P. Wilczyńskiego (2010) i W. Wilczyńskiego (2015, 2016a).

Różnicę pomiędzy geopolityką a geografiami geopolityczną K. Haushofer przedstawił w następujący sposób: *"Geografia polityczna rozpatruje państwo pod kątem przestrzeni, geopolityka zaś przestrzeń pod kątem widzenia państwa."* (za: Barbag 1971, s. 13; por. też Hennig, op.cit. s.9-12). K. Haushofer traktował geopolitykę jako sposób na zrozumienie historii i polityki poprzez wyciągnięcie odpowiednich wniosków z wzajemnego oddziaływania na siebie dwóch czynników: siły i przestrzeni (Wolff-Powęska op.cit. s. 13; Piskozub 1994, s. 74; Braudel 1977, s. 224). Jednak po wykorzystaniu geopolityki do podbudowy teoretycznej dla ekspansji kolonialnej oraz użycia jej przez propagandę Niemiec hitlerowskich (*Volk ohne Raum, Lebensraum, Herrenvolk, Mitteleuropa*) uznano, że stała się z nauki próbującej wyjaśnić wpływ elementów krajobrazu na rozwój społeczeństw i prawidłowości politycznych, pseudonauką o wątpliwym dorobku badawczym, który nawet bez poddania krytyce merytorycznej był rugowany z oficjalnej nauki ze względu na powiązania z propagandą Rzeszy.⁵ Wśród kontynuatorów badań geopolitycznych po 1945 r. nie było liczących się, pod względem dorobku naukowego i publikacyjnego badaczy z byłych tzw. krajów demokracji ludowej. W tym czasie geopolityka rozwijała się w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych, zwłaszcza że środowisko geograficzne bez względu na współczesne „państwowotwórcze” kojarzenie pojęcia geopolityki, odgrywa istotną rolę w rozwoju społeczeństw (Szczurkiewicz 1969, s. 130), organizmów

⁴ Szerzej literaturę przedmiotu prezentuje praca L. Sykulskiego (2014).

⁵ Krytykę geopolityki opartą raczej na argumentach etycznych niż merytorycznych przedstawiają: J. Litwin (1956), A. Piskozub (1968), A. Wolff-Powęska (1979), J. Barbag (1987).

państwowych, w dziedzinie społecznej, ekonomicznej i militarnej (Rice 1990), a także znacząco wpływa na położenie polityczne państwa. Cytując Spykmana, Robert D. Kaplan podejmuje kwestię związku geografii i geopolityki. W swojej najnowszej książce „The Revenge of Geography”, były członek Rady Obrony USA (2009-2011) uważa, że geografia pozostaje matrycą większości walk o władzę na świecie. Geopolityka jest zatem bezpośrednią córką geografii, jak to już podsumował Napoleon: „Polityka państwa leży w jego geografii”.⁶ Można wnioskować, iż chodzi tu przede wszystkim o to, jaka jest zależność jednego państwa od drugiego pod względem ekonomicznym, politycznym i strategicznym, czyli obronnym. Przy czym oczywistą jest rzeczą, iż samo położenie geograficzne wywiera nieraz wpływ decydujący na charakter położenia politycznego (Arnold 1929; Huntington 1945). Powyższa zależność, relacje pomiędzy państwami, położenie geopolityczne, w prosty sposób prowadzą do wniosku o wpływie geopolityki na relacje międzynarodowe.

Wśród kontynuatorów badań geopolitycznych w szeroko rozumianym nurcie geografii politycznej przodują obecnie badacze z krajów Europy Zachodniej oraz USA, którzy rozszerzając badania państwa w aspekcie przestrzeni stworzyli szereg nowych koncepcji geopolitycznych – „heartlandu” H. J. Mackindera (1942), teoria obszarów kresowych N.J. Spykmana (1969), strefy drżenia (pogranicza) – „Shatter-belt” S. B. Cohena (1983). Dynamicznie rozwijają się również badania powiązań geografii konfliktów zbrojnych – w geograficznym aspekcie, czego przykładem są prace Y. Lacoste (1976), P. O Sullivan i J. W. Millera (1983), A. Jenkinsa i D. Peppera (1985), M. Rösslera (1990), J.R. Shorta (1993) lub G. Parkera (1998).

Położenie geograficzne

Z dyskusji nad położeniem geograficznym można wnioskować, że położenie geopolityczne jest wynikiem złożenia się położenia fizyczno-geograficznego państwa lub regionu zajmującego określoną przestrzeń w środowisku geograficznym (wraz z jego elementami) ze stosunkami politycznymi panującymi w określonym czasie pomiędzy poszczególnymi państwami. Tak więc z punktu widzenia polityki i gospodarki miejsce (przestrzeń) zajmowane w środowisku geograficznym przez państwo można określać jako mniej lub bardziej korzystne geopolitycznie. Dodatkowo zmienne wraz ze zmianą poszczególnych składowych w gospodarce lub polityce państw sąsiednich powodują zmianę położenia geopolitycznego. Na jakość położenia geopolitycznego oprócz położenia fizycznogeograficznego i sytuacji politycznej w regionie znaczący wpływ wywiera usytuowanie w stosunku do szlaków

⁶ Szerzej por. <http://notes-geopolitiques.com/lecture-dete-la-revanche-de-la-geographie/>. Zauważył to już Napoleon, por. list Napoleona do króla Prus (z 10.11.1804; „*La politique d'un État est dans sa géographie*”).

transportowych, odległość od morza oraz położenie w stosunku do występowania bogactw naturalnych (głównie surowców energetycznych i rud metali) i wielkich skupisk ludności (Barbag, 1987, s. 89-90).

W przypadku rozpatrywania położenia geograficznego czynniki fizycznogeograficzne stanowiącą mogą barierę dla rozprzestrzeniania się innowacji lub ułatwienie w jej rozprzestrzenianiu. Może od wpływać na dyfuzję w dwóch wymiarach, blokując lub ułatwiając przepływ innowacji na granicy, które w większości przypadków w Europie są oparte na tak zwanych granicach naturalnych lub wpływać na tempo dyfuzji w kraju. W tym ostatnim przypadku bariery naturalne stanowiącą będą czynnikiem ograniczającym tempo wewnętrznej percepcji innowacji, co szczególnie wyraźnie widoczne jest przy porównaniu przebiegu innowacji na przykładzie Polski i Rumunii. Klasycznym czynnikiem stanowiącym barierę dla procesów dyfuzji są wszelkiego typu utrudnienia komunikacyjne ograniczające pola kontaktów osobistych, przenikanie informacji, jak morza, pasma górskie, rzeki lub inne bariery naturalne (Łoboda 1974, s. 256). Natomiast dogodne warunki dla dyfuzji innowacji, tak jak dla wszelkiego rodzaju komunikacji stanowią tereny o nizinnej rzeźbie sprzyjającej budowie połączeń transportowych, tereny o dogodnym położeniu komunikacyjnym (przejścia przez rzeki, przełęcz, doliny), a w przypadku państw wyspiarskich dogodna dla żeglugi linia brzegowa.

Poza barierami natury fizycznogeograficznej i relacjami geopolitycznymi, przenikanie idei zależy także od stopnia przenikalności granic. Dlatego dla pokazania dyfuzji innowacji konieczna jest ocena granicy z punktu widzenia stopnia jej przenikalności. Problem granic jest więc zjawiskiem kluczowym dla procesu dyfuzji, gdyż właśnie one determinują jego powstanie. Granice zawsze odgrywały istotną rolę w historii ludzkości, określając terytorialną tożsamość państwa. Pierwotnie nie miały charakteru liniowego, stanowiąc przeważnie strefę lub pas przygraniczny o nieokreślonej przynależności państwowej (Haushofer 1927).

Granica jako bariera dyfuzji

Powstanie granic, czyli określenie przestrzennego zasięgu dominacji, wiąże się prawdopodobnie z immanentną potrzebą zaznaczenia praw własności do terytorium przez społeczeństwa. Ważną rolę w rozwoju granic odegrał również potencjał demograficzny i ekonomiczny. Na obszarach gęściej zaludnionych i zagospodarowanych proces ten przebiegał szybciej, na terenach bezludnych i mało pod względem ekonomicznym aktywnych, powoli. Pierwotne granice, przeważnie o charakterze pasowym, spełniały funkcje nie tyle buforu, w stosunku do działalności człowieka, co głównie funkcję obronną. Podobnie jak mur chiński, mający wprawdzie charakter linearny, który nie stanowił granicy państwa, lecz był zabezpieczeniem osiadłej ludności osiemnastu prowincji chińskich przed napadami nomadów (Schwind 1927; Hennig op.cit. s. 110-112).

Jednak oprócz funkcji obronnej stanowił on również barierę, bronił Państwo Środka przed wpływami z zewnątrz. Typ granicy jako pasa umocnień utrzymywał się w Europie do końca panowania Karola Wielkiego, który obronę państwa powiązał z nowo utworzonymi nadgranicznymi hrabstwami zwanymi marchiami. Za okres przelomowy dla kształtowania się granic można uznać przełom XIX i XX w.,⁷ kiedy cała prawie Europa pokryta została gęstą siecią granic, stanowiących bariery dla handlu.

W wieku, w którym wprowadza się kosmiczne systemy obronne, granice straciły swoje pierwotne znaczenie. Współcześnie granica państwowa określa zasięg terytorialny zwierzchności państw i oddziela terytorium jednego państwa od innych. Granica państwa rozdziela również przestrzeń powietrzną i obejmuje obszar podziemny. Zasięg granicy w przestrzeni jest jednak trudno definiowalny, gdyż z przyczyn technicznych niemożliwe jest do dziś niedopuszczenie działalności jednych państw w atmosferze (zależy od wysokości) ponad terytorium innych, czego wyrazem jest istnienie np. satelitów szpiegowskich. Natomiast rosyjskie badania szelfu w Arktyce pokazują, jak jego określenie z geologicznego punktu widzenia wpływać może na prawo do eksploatacji znajdujących się pod nim zasobów. Podobnie wygląda kwestia ograniczenia dyfuzji idei w sieci internetu, czemu towarzyszą z jednej strony wszelkie niebezpieczeństwa związane z cyberterroryzmem (Bógdał-Brzezińska Gawrycki, 2003), a z drugiej próby ograniczenia dostępu do sieci lub jej kontroli (Rosja, Chiny). We współczesnej dobie tzw. *fake news* i *trolli*, istotna jest też presja polityczna wywierana przez polityków na portale informacyjne i społecznościowe czy prasę i media (Wendt, Kozak, Telepski, 2004; Wendt 2002). Ma to swój wyraźny wyraz w funkcji granicy jako bariery dyfuzji innowacji i idei. W okresie istnienia krajów tak zwanej demokracji ludowej granice naziemne skutecznie oddzielały wrogo do siebie nastawione państwa, ich instytucje, rządy i zwykłych ludzi (np. mur berliński). Jednak nie potrafiły zablokować dyfuzji informacji i idei demokratycznych, które poznawano dzięki telewizji (była NRD, szeroki pas przygraniczny na Węgrzech i w dawnej Czechosłowacji) czy też programom radiowym lub telewizyjnym (np. Radio Wolna Europa, Bielsat TV).

Poza prawnopolitycznymi funkcjami granice odgrywają ważną rolę ekonomiczną. Każda granica jest w większym lub mniejszym stopniu barierą ograniczającą migrację ludzi, dyfuzji, swobodną wymianę towarów, środków finansowych, a także wzajemnego oddziaływania kulturalnego i ideologicznego. Międzynarodowe linie graniczne stanowią zawsze sumę punktów określających przerwanie ciągłości pewnych zjawisk ekonomicznych i społecznych,

⁷ Doskonałą prezentację typów granic fizycznych, morskich, rzecznych, górskich, geometrycznych, etnicznych, strategicznych i gospodarczych przedstawia R. Hennig, op. cit., s. 113-149. Szerzej o granicach w pracy R. Sieger, 1925, s. 661.

charakterystycznych dla sąsiadujących państw. Problem przerwania ciągłości procesów ekonomicznych i ideologicznych jest wyraźnie widoczny zwłaszcza w dziedzinie transportu, ale też przy porównaniu systemów demokratycznych funkcjonujących w obrębie jednolitego, jak się wydaje obszaru cywilizacyjnego.

Przy określaniu stopnia otwartości granic najczęściej uwzględnia się liczbę sąsiadów, liczbę i dostępność przejść granicznych oraz wielkość ruchu transgranicznego. Ponieważ stopień przenikalności granic jest kluczowym czynnikiem w dyfuzji innowacji przy analizie dyfuzji instytucji demokratycznych uwzględniono wpływ barier i ułatwień w przekraczaniu granicy. T. Komornicki (1999) wyróżnia szereg mierników statystycznych i miar opisowych. Przenikalność granic zależna jest od liczby przecinających ją dróg, wielkości ruchu pasażerskiego i towarowego, stopnia koncentracji ruchu, barier środowiskowych, formalnych (wizy, vouchery), ekonomicznych, psychologicznych, funkcjonowania i roli „małego ruchu granicznego”, stopnia redukcji cel w wymianie dwustronnej, problemów technicznych przy przekraczaniu granicy (koleje, infrastruktura przejść granicznych).

Granice – próba klasyfikacji pod względem stopnia dyfuzji

Jak starano się wykazać powyżej, na dyfuzję idei, w tym standardów demokratycznych, wpływ mają czynniki egzogeniczne i endogeniczne (Zupančič, Wendt, Efe 2017; Zupančič, Wendt, Ilieș, 2018). Należą do nich uwarunkowania fizycznogeograficzne, położenie geopolityczne, stopień przenikalności granic, stopień rozwoju infrastruktury transportowej oraz trudna do zdefiniowania, chociaż wydaje się, że łatwa w opisie wzajemna atrakcyjność obszarów, z którego rozprzestrzeniają się wzorce na obszar ich percepcji. Mając powyższe na względzie oraz uwzględniając sytuację prawną, polityczną, ekonomiczną państw regionu, można w Europie Środkowej wskazać trzy główne typy granic. Granice pomiędzy państwami należącymi do Unii Europejskiej, granice państw UE i krajów nie należących do niej oraz granice pomiędzy krajami, z których żaden nie należy do UE.

Wśród granic państw, w przypadku gdy państwa emisji i przyjęcia są członkami UE można wyróżnić kilka podtypów. Pierwszy z nich ma miejsce, gdy obydwa państwa należą do strefy Schengen, drugi gdy jeden z nich nie jest członkiem sygnatariuszem tego układu. W tym podtypie, z punktu widzenia stopnia atrakcyjności przy dyfuzji standardów demokratycznych, można wskazać trzy dodatkowe podzbiory. Kraj nadania jest bardziej atrakcyjny od kraju percepcji, dyfuzja zachodzi; kraj percepcji jest atrakcyjniejszy od kraju emisji, brak lub niski poziom dyfuzji; poziom atrakcyjności obydwu państw jest podobny, brak dyfuzji (Ilieș, Wendt, Grama 2007; Ilieș, Wendt, Ilieș, Grama, 2013). Wybrane przykłady takich granic pokazuje tab. 1.

Tab. 1. Klasyfikacja granic pomiędzy państwami, członkami UE

Atrakcyjność źródła emisji w relacji do kraju recepcji	Wybrane przykłady granic	
	Kraje emisji i recepcji należą do Schengen	Kraje emisji i/lub recepcji nie należą do Schengen
Wyższa (przenikalna)	Niemcy – Polska; Austria – Węgry;	Słowenia – Chorwacja;
Podobna (neutralna)	Czechy – Polska; Łotwa – Litwa;	Bulgaria – Rumunia; Chorwacja – Węgry;
Niższa (zamknięta)	Litwa – Polska; Węgry – Słowenia;	Chorwacja – Włochy;

Źródło: opracowanie własne.

Drugi rodzaj dyfuzji zachodzi przez granice państw, członków UE z państwami, które do UE nie należą. W tym przypadku mamy do czynienia najczęściej z wyższym poziomem atrakcyjności kraju należącego do UE (Sobczyński 2001; Derlaga, Wendt 2006; Wendt 2007; Ilię, Grama, Wendt, Bodocan, 2009; . Ilię, Wendt, Tatar, 2011). Jednak w zależności od polityki wewnętrznej kraju niebędącego członkiem UE oraz jego położenia geopolitycznego, dyfuzja ludności, towarów i usług zachodzi w różnym stopniu. Natomiast dyfuzja standardów demokratycznych zachodzi jednokierunkowo, od kraju UE, ośrodka emisji do kraju jego sąsiada, lub jest przez ten kraj blokowana. Zagadnienie to na wybranych przykładach ilustruje tab. 2.

Tab. 2. Klasyfikacja granic pomiędzy krajem członkiem UE i krajem z poza UE

Rodzaj granicy	Wybrane przykłady granic
Przenikalna dwustronnie (ludność, towary, usługi bez problemu; idee, standardy jednokierunkowo, przyjmowane przez kraj recepcji; przenikalna)	Polska – Ukraina; Rumunia – Moldawia; Rumunia – Serbia; Chorwacja – Serbia; Chorwacja – BiH;
Przenikalna jednostronnie (ludność, towary, usługi z ograniczeniami, idee, standardy demokratyczne nie przyjmowane przez kraj recepcji; neutralna)	Polska – Białoruś; Węgry – Serbia; Łotwa – Białoruś;
Niski poziom przenikalności (brak atrakcyjności, potencjalne zagrożenie; wroga)	Polska – Rosja; Estonia – Rosja;

Źródło: opracowanie własne.

Kolejny typ granic z punktu widzenia dyfuzji standardów demokratycznych (idei) opisuje granice pomiędzy państwami z poza Unii Europejskiej, co na podanych przykładach prezentuje tab. 3. Granice jak zawsze, także w tym przypadku pełnią rolę barier o różnym stopniu utrudnienia procesu dyfuzji. Zależy on od położenia geopolitycznego państwa, jego siły oddziaływania, w przypadku Rosji dodatkowo od jej polityki energetycznej, od polityki wewnętrznej i zagranicznej i od stanu zaawansowania rozmów z UE o

przystąpieniu lub braku starań o przyjęcie do UE. Mając te kryteria na względzie granice można sklasyfikować jako wirtualne, przenikalne, osmotyczne lub wrogie.

Tab. 3. Klasyfikacja granic pomiędzy krajami regionu nie należącymi do UE

Typ granic	Wybrane przykłady granic
Wirtualna	Rosja – Białoruś; Kosowo – Albania;
Przenikalna	Ukraina – Białoruś; Ukraina – Mołdawia; Serbia – BiH; Serbia – Macedonia; Serbia – Czarnogóra;
Wroga (dyfuzja częściowo lub w pełni ograniczona)	Serbia – Kosowo; Rosja – Ukraina;

Źródło: opracowanie własne.

Poza czynnikami geograficznymi i ekonomicznymi znaczący wpływ na dyfuzję idei wywiera położenie geopolityczne stanowiące wypadkową położenia geograficznego, potencjału demograficznego, militarnego i ekonomicznego oraz funkcjonowania układów politycznych w regionie.

Do podstawowych czynników dyfuzji w przypadku percepcji standardów systemu demokratycznego należą:

- A. uwarunkowania geopolityczne pomiędzy krajami stanowiącymi źródło i cel dyfuzji instytucji demokratycznych (Wendt 1996);
- B. stopień otwartości politycznej, ekonomicznej i społecznej państwa (Cohen, Rosenthal 1971), skorelowany z istnieniem współpracy transgranicznej w euroregionach lub w innych układach partnerskich;
- C. zróżnicowanie i funkcjonowanie po obydwu stronach granicy mniejszości etnicznej (Parucki 1966, s. 34-35)) i wielkość ich wzajemnych powiązań, definiowany np. przez liczbę wzajemnych kontaktów, wspólnych projektów, etc.

Pierwszy z tych czynników można określić na drodze analizy położenia geopolitycznego badanych państw, przy porównaniu wielu czynników składających się uwarunkowania tego położenia i relacji pomiędzy poszczególnymi państwami. Przy badaniu stopnia otwartości państwa pomocne są także badania podstawowych wskaźników statystycznych, jak liczba przedstawicielstw dyplomatycznych, liczba ratyfikowanych traktatów czy liczba wizyt dyplomatycznych oraz ocena ich ważności w zależności od szczybla wizyty. W przypadku analizy mozaiki etnicznej stosunkowo proste jest określenie stopnia jej zróżnicowania. Jednak udział mniejszości narodowych w procesie dyfuzji standardów demokratycznych wymaga dodatkowych badań i oceny rzeczywistego stanu ich oddziaływania na kraj, w którym dana mniejszość zamieszkuje.

Zakończenie

Dyfuzja idei, zgodnie z prawami fizyki, ma miejsce zawsze z kraju o większym natężeniu badanego zjawiska do kraju o mniejszym natężeniu tego zjawiska. Z tego powodu ważne jest określenie kraju, regionu stanowiącego źródło idei demokratyzacji. Jest to o tyle istotne, iż percepcja innowacji następuje na zasadzie przyjęcia lepszych w zarządzaniu wzorów, stanowiących o poprawie warunków życia, zarówno jednostek jak i społeczności. W przypadku państw Europy Środkowej mamy do czynienia zarówno z krajami o niższym stopniu rozwoju samorządności i niższym potencjale ekonomicznym niż kraje Unii Europejskiej. Dlatego przebieg idei demokracji związany jest z percepcją innowacji przebiegającej generalnie z kierunku zachodniego na wschód.

Wśród państw Europy Środkowej jej sąsiadów możemy wyróżnić następujące relacje w dyfuzji ekspansywnej systemów demokratycznych i ich instytucji (w relacji źródło i cel dyfuzji):

- determinujące przenikanie jednokierunkowe, przy przenoszeniu dyfuzji z kraju o większym stopniu demokratyzacji życia i wyższym stopniu rozwoju ekonomicznego (mierzonego produktem narodowym na jednego mieszkańca), np. Niemcy i Polska; Austria i Węgry; Włochy i Słowenia;
- przenikanie jednokierunkowe, przy przenoszeniu dyfuzji pomiędzy krajami o podobnym stopniu rozwoju instytucji demokratycznych, lecz różnym poziomie rozwoju ekonomicznego, np. Węgry i Rumunia; Polska i Ukraina;
- przenikanie interferencyjne, pomiędzy państwami o podobnych warunkach społeczno-ekonomicznych, np. Polska i Czechy, Łotwa i Litwa; Austria i Niemcy;
- przenikanie zablokowane absorbujące, przy którym przy istnieniu źródła innowacji następuje pochłonięcie dyfuzji nie wykazujące zmian źródła i celu dyfuzji, np. Polska i Białoruś; Węgry i Serbia; Grecja i Albania;
- przenikanie zablokowane odchylające, przy którym dyfuzja innowacji nie zostaje przyjęta, lecz następuje jej przechodzenie do innego, najbliższego w stosunku do źródła celu, np. Słowenia i Chorwacja – odchylenie do Bośni i Hercegowiny; Polska i Rosja – odchylenie do Litwy; Grecja i Macedonia – odchylenie do Serbii.

Można wykazać istnienie zależności pomiędzy tempem zmian demokratycznych i upodobnianiem się systemów politycznych w państwie celu dyfuzji w zależności od wielkości zróżnicowania systemu w stosunku do państwa źródła dyfuzji. Proces percepcji innowacji zachodzi najszybciej w przypadku państw o podobnych podstawach systemu politycznego powiązanych współpracą w międzynarodowych ugrupowaniach politycznych. Natomiast w przypadku państw o skrajnie odmiennych systemach politycznych przebieg dyfuzji instytucji demokratycznych wykazuje najslabsze tempo, co wynika z tak

dużej odmienności systemów, przy którym w kraju celu dyfuzji nie funkcjonują podmioty zdolne do jej percepcji.

Literatura

- Arnold, S., 1929, *Geografia historyczna, jej zadania i metody*, *Przegląd Historyczny*, 1929, s. 91-120.
- Barbag, J., 1971, *Zarys geografii politycznej*, Warszawa.
- Barbag, J., 1987, *Geografia polityczna ogólna*, Warszawa.
- Barbier, B., 1991, *Mitteleuropa. Definicja geograficzna*, *Przegląd Geograficzny*, 1, nr 3-4, 231-244.
- Borkowski, P.J., 2007, *Polityczne teorie integracji międzynarodowej*, Warszawa.
- Borkowski, P.J., 2009, *Polityka sąsiedztwa Unii Europejskiej*, Difin, Warszawa.
- Bógdał-Brzezińska, A., Gawrycki, M.F., 2003, *Cyberterroryzm i problemy bezpieczeństwa informacyjnego we współczesnym świecie*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Warszawa.
- Braudel, F., 1977, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, Gdańsk.
- Cohen, S.B., 1963, *Geography and Politics in a World Divided*, New York.
- Cohen, S.B., 1983, *Nowa mapa równowagi politycznej*, w: *Przegląd zagranicznej literatury geograficznej*, *Zeszyty IG PAN*, 1983, nr 4.
- Cohen, S.B., Rosenthal, L.D., 1971, *A Geographical Model for Political Systems Analysis*, *Geographical Review*, vol. 61, no. 1, pp., 5-31.
- Derlaga, A., Wendt, J., 2006, *Cross-border co-operation between the Republic of Romania, Ukraine and Moldova*, [in:] J. Kitowski (ed.), *Regional transborder co-operation in countries of Central and Eastern Europe – a balance of achievements*, PAN, *Geopolitical Studies*, no 14, Warsaw, p. 141-158.
- Eberhardt, P., 2006, *Twórcy polskiej geopolityki*, Wydawnictwo Arcana, Kraków.
- Eberhardt, P., 2016, *Rozwój światowej myśli geopolitycznej. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Oginiec, Warszawa.
- Eberhardt, P., 2017, *Słoniańska geopolityka*, Wydawnictwo Arcana, Kraków.
- Gawrycki, M., 2007, *Geopolityka w myśli i praktyce politycznej Ameryki Łacińskiej*, UW, Warszawa.
- Haushofer, K., 1927, *Die Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung*, Berlin-Grünwald.
- Haushofer, K., Obst, E., Lautensach, H., Maüll, O., 1928, *Bausteine zur Geopolitik*, *Zeitschrift für Geopolitik*, Kurt Vowinckel Verlag, Berlin-Grünwald.
- Hennig, R., 1931, *Geopolitik*, Leipzig-Berlin.
- Huntington, B.E., 1945, *Mansprigs of Civilization*, New York.

- Ilieş, A., Grama, V., Wendt, J., Bodocan, V., 2009, *Geographical Management of a Borderless Area at the Internal/External Border of NATO and EU. Romanian Case (I)*, Revista Română de Geografie Politică, Anul XI, nr. 2, pp. 166-175.
- Ilieş, A., Ilieş, D., Wendt, J. A., Tatar, C., 2011, *Elements and outils for generating crossborder systemic functionality at Romania/Ukrainian border (northern sector)*, Journal of Geography, Politics and Society, nr 1, s. 23-36.
- Ilieş, A., Wendt, J. (eds.), 2003, *Europe Between Millenniums*, Political Geography Studies, IGU CPG, University of Oradea, University of Gdańsk, Editura Universităţii din Oradea, Oradea.
- Ilieş, A., Wendt, J., Grama, V., 2007, *Cross-border co-operation between Romania and Bulgaria before EU enlargement*, [in:] Region and Regionalism, no 8, vol. 2. University of Łódź, Silesian Institute of Opole, Łódź-Opole, s. 27-37.
- Ilieş, A., Wendt, J. A., Ilieş, D. C., Grama, V., 2013, *Internal/external level of connection of administrative division at the external border of EU in Polish and Slovak sectors*, [in:] K. Heffner (ed.), *The Eastern dimension of the United Europe*, Region and Regionalism, no. 11, vol. 2, Wydawnictwo Instytut Śląski, Łódź-Opole, p. 243-254.
- Jenkins, A., Pepper, D. (eds.), 1985, *The geography of peace and war*, Oxford.
- Kjellen, R., 1917, *Der Staat als Lebensform*, Leipzig.
- Komornicki, T., 1999, *Granice Polski. Analiza zmian przenikalności w latach 1990-1996*, Warszawa.
- Lach, Z., Skrzyp, J., 2007, *Geopolityka i geostrategia*, Wydawnictwo AON, Warszawa.
- Lacoste, Y., 1976, *La géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*, Paris.
- Litwin, J., 1956, *Szkice krytyczne o determinizmie geograficznym i geopolityce*, Warszawa.
- Łoboda, J., 1974, *Niektóre geograficzne problemy dyfuzji innowacji*, Przegląd Geograficzny, t. 46, z. 2, s. 243-262.
- Mackinder, H. J., 1942, *Democratic Ideals and Reality*, New York.
- Moczulski, L., 1999, *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa.
- O'Sullivan, P., Miller, J. W., 1983, *The geography of warfare*, New York.
- Parker, G., 1998, *Geopolitics. Past, Present and Future*, London.
- Parucki, Z., 1966, *Geografia polityczna i wojenna*, Warszawa.
- Piskozub, A., 1968, *Gniazdo Orła Białego*, IW PAX, Warszawa.
- Piskozub, A., 1987, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni. Geograficzno-historyczne podstawy struktur przestrzennych ziem polskich*. Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław.
- Piskozub, A., 1994, *Między historiozofią a geozofią*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Piskozub, A., 1995, *Polska w cywilizacji zachodniej. Elementy nauki o cywilizacji*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Potulski, J., 2010, *Wprowadzenie do geopolityki*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.

- Potulski, J., 2010, *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej: między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Potulski, J., 2011, *Geopolityka w świecie ponowoczesnym*, Instytut Geopolityki, Częstochowa
- Ratzel, F., 1901, *Der Lebensraum, Eine biogeographische Studie*, Tübingen.
- Ratzel, F., 1896, *Über die Gesetze des räumlichen Wachstums der Staaten*, Petermans Mitteilungen, t. 42.
- Ratzel, F., 1897, *Politische Geographie*, R. Oldenbourg, München und Leipzig.
- Ratzel, F., 1897, *Über Geographie*, München.
- Rice, E. E., 1990, *Wars of the Third Kind: Conflict in Underdeveloped Countries*, London-Los Angeles - Berkeley.
- Rössler, M., 1990, *"Wissenschaft und Lebensraum". Geographische Ostforschung im Nationalsozialismus*. Ein Beitrag zur Disziplingeschichte der Geographie, Berlin.
- Rykiel, Z., 2006, *Podstawy geografii politycznej*, Warszawa.
- Short, J. R., 1993, *An introduction to political geography*, New York.
- Sieger, R., 1924, *Unterschiede zwischen dem Wachstum der Staaten und dem der Nationen*, Zeitschrift für Geopolitik, z. 2, s. 101-110.
- Skrzyp, J., 2001, *Środkowoeuropejski region strategiczny jako element przestrzeni euroatlantyckiej*, Warszawa.
- Skrzyp, J., 1998, *Geostrategiczne położenie Polski*, Warszawa.
- Sobczyński, M., 2001, *Perception of Polish-Ukrainian and Polish-Russian transborder cooperation by the inhabitants of border voivodships*, [in:] M. Koter, K. Heffner (eds.), *Changing Role of Border Areas and Regional Policies*. Region and Regionalism, no. 5, Łódź–Opole, p. 64–72.
- Sobczyński, M., 2003, *Military geography as a sub-discipline of contemporary Polish political geography*, Revista Română de Geografie Politică, Anul 5, no. 2, p. 5–16.
- Sobczyński, M., 2003, *Polish political geography in 20th century*, [in:] A. Iliș, J. Wendt (eds.), *Europe Between Millenniums*. Political Geography Studies, IGU CPG, University of Oradea, University of Gdańsk, Editura Universităţii din Oradea, Oradea, p. 33–43.
- Spykman, N.J., 1969, *The Geography of the Peace*, Harcourt.
- Sulek, M., 2004, *Metody i techniki badań stosunków międzynarodowych*, Warszawa.
- Sykulski, L., 2014, *Bibliografia geopolityki współczesnej (1989-2009)*. Wybór, Wydawnictwo PTG, Częstochowa.
- Sykulski, L., 2009, *Geopolityka. Słownik terminologiczny*, Warszawa.
- Szczurkiewicz, T., 1969, *Studia socjologiczne*, Warszawa.
- Szul, R., 2009, *Język, Naród, Państwo. Język jako zjawisko polityczne*, PWN, Warszawa.
- Wendt, J., 1998, *Współpraca regionalna Polski w Europie Środkowej*, Studia Europejskie, nr 4(8), Centrum Europejskie UW, Warszawa, s. 133-146.

- Wendt, J., 1999, *Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej*, Geopolitical Studies, vol. 6., IG i PZ PAN, Warszawa.
- Wendt, J., 1999, *Geostrategiczne uwarunkowania położenia Polski*, Wojsko i wychowanie, nr 4, s. 42-49.
- Wendt, J., 2001, *Central Europe – myth or reality*, [in:] J. Kitowski (ed.), *Spatial dimension of socio-economic transformation processes in Central and Eastern Europe on the turn of the 20th century*, Rzeszów, p. 111-126.
- Wendt, J., 2001, *Zmiany geopolityczne na obszarze Europy Bałtyckiej*, [w:] M. Pacuk (red.), *Europa Bałtycka. Rozwój koncepcji, Regiony nadmorskie*, nr 2, Gdańsk, s. 55-67.
- Wendt, J., 2002, *Diffusion du processus démocratique de l'Union Européenne a l'Europe centrale: comparaison de la Pologne et de la Roumanie*, Mosella, tome XXVII, no.3-4, p. 53-58.
- Wendt, J., 2002, *Mass Media and the Problem of Public Life and Democratic Culture in Poland*, [in:] I. Horga, R. de La Brosse (eds.), *The Role of Mass Media and the New Information and Communication Technologies in the Democratisation Process of Central and Eastern European Societies*, Bruxelles, p. 46-51.
- Wendt, J., 2003, *Poland and the EU's Eastern Enlargement: An Explanatory Analysis of the Public Opinion*, [in:] A. Landuyt, R. de La Brosse, I. Horga (eds.), *The Contribution of Mass Media to the Enlargement of the European Union*, Bruxelles, p. 245-251.
- Wendt, J., 2004, *Przestrzenne zróżnicowanie i uwarunkowania przenikania systemu demokratycznego w Polsce i w Rumunii*. Carta Blanca, Warszawa.
- Wendt, J., 2004a. *The Geopolitical Changes of Romanians situations in the Process of UE and NATO Enlargement*, [in:] J. Kitowski (ed.), *Central and Eastern Europe at the Threshold of the European Union – an opening Balance*, Geopolitical Studies, vol. 12, IG i PZ PAN, Warsaw, p. 247-262.
- Wendt, J., 2007, *Romanian Euroregions in the process of European integration - case study of the Serbian border*, [in:] M. Sobczyński (ed.), *Region and Regionalism*, no 8, vol. 2. University of Łódź, Silesian Institute of Opole, Łódź-Opole, p. 121-132.
- Wendt, J., Kozak, K., Telepski, M., 2004, *Transparency, Mass media, Security and Corruption in Polish Political Life*, [in:] M.M. Tavares Ribeiro, R. De La Brosse, I. Horga, (eds.), *International and European Security versus Explosion of Global Media*, Bruxelles, p. 265-278.
- Wendt, J.A. Ilięś, A., 2012, *Zmiana geopolitycznego i geoeconomicznego znaczenia Europy Bałtyckiej*, [w:] W.T. Modzelewski, W. Kotowicz, A. Żukowski, M. Chelminiak, *Demokracja lokalna a współpraca na pograniczu polsko-rosyjskim*, INP UWM, Olsztyn, s. 23-36.
- Wilczyński, P. L., 2010, *Terytorium w myśli strategiczno-wojskowej*, Przegląd Geopolityczny, vol. 2.

- Wilczyński, W. J., 2015, *An examination of geography and geopolitics in the light of technological development*, European Journal of Geopolitics, 3, 2015, pp. 69-92.
- Wilczyński, W. J., 2016a, *Znaczenie geopolityki*, Przegląd Geopolityczny, 16, s. 9-14.
- Wilczyński, W. J., 2016b, *Nazewnictwo geopolityczne wschodniej części Europy*, Przegląd Geopolityczny, 16, s. 38-52.
- Wolff-Powęska, A., 1979, *Doktryna geopolityki w Niemczech*, Poznań.
- Zupančič, J., Wendt, J.A., Efe, R., 2017, *Avrupa Birliği'nin Baltık Denizi ve Karadeniz Arasındaki Doğru Sınırları*, [in:] E. Atasoy, J.A. Wendt, (eds.), *Sosyal Bilimler İncelemesinde Polonya Cumhuriyeti*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, p. 547-556.
- Zupančič, J., Wendt, J.A., İlieş, A., 2018, *An outline of border changes in the area between the Baltic and the Mediterranean: their geopolitical implications and classification*, Geographia Polonica, no. 91, 1, 33-46.

Geopolitical conditions of permeability of borders and diffusion of ideas in Central Europe

In contrast to the end of the twentieth century, when the expansion of democratic standards took place, the modern world is becoming a world of strong authoritarian power. Therefore, it seems interesting to examine the changes in the diffusion of democratic standards in Central Europe, that is in a region in which democratic systems have neither a long history nor a consolidated position. This diffusion can be presented from the point of view of several factors that determine and characterize its course, especially the geographic location and geopolitical situation of the country being the target of diffusion. Among the factors affecting the rate and size of diffusion, we distinguish endogenous and exogenous factors. The first includes the internal policy of the state being the target of diffusion, including the degree of openness of borders, the scope of mass media freedom, including the repressive power system in relation to the media, policy towards national minorities, the degree of local self-government and geographical, transport and economic conditions for cross-border cooperation. Exogenous factors include the foreign policy of the country being the target of diffusion, the foreign policy of neighboring countries, the functioning of economic, political and military groups in the region, the degree of political openness of the state to diffuse. The aim of this work is to determine the degree of permeability of the Central European states' borders at the beginning of the 21st century, to classify these borders and to indicate the impact of the geopolitical location on the process of diffusion of democratic standards.

Key words: diffusion, Central Europe, borders, democratic standards.